KRASLAVOS RAJONO LIETUVIŲ ŠNEKTOS

Kazimieras Garšva

Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055, Vilnius, Lietuva

ĮVADAS

Kraslavos rajone, Latgaloje, išliko dvi lietuvių šnektos – Uodegẽnų (10 km į vakarus nuo Krãslavos, link Daugpilio) ir Indrìcos (10 km į rytus nuo Krãslavos). Uodegẽnų kaimas – rytinių vilniškių išlikusi šiauriausia šnekta – yra Ūdrių apylinkėje, tarp Ižvalto (iki jo 3 km), Borovkos (2 km), Dauguvos upės (7 km), 60 km į šiaurės rytus nuo Lietuvos Respublikos sienos, 40 km nuo Daũgpilio.

Lietuviškai tose apylinkėse galėjo būti kalbama jau apie XIII–XV amžių ir tikrai XVI–XVIII amžiuje. Tai rodo bent dvi svarbios šnektos ypatybės. Pirma, Ižvalto–Kraslavos lietuvių skoliniai (iki šiol išlikę Uodegėnų kaime) *gývė* „gyvenimas“, *šỹkstas* „tąsus“ greičiausiai iš latgalių pasiskolinti prieš 1478–1519 metus, kadangi vėliau ilgasis balsis *i·* čia virto *ei*. Antra, senasis lietuviškas Ižvalto vardas *Užvalda*[1] į šaltinius pateko 1643 metais. Taigi nuo XVII a. pradžios (kai Ižvalte pastatyta bažnyčia) ir greičiausiai XVI a. šiame krašte lietuviai tikrai gyveno.

Tas plotelis greičiausiai yra Latgalos senbuvių lietuvių reliktas. Iki XIX amžiaus vidurio jis jungėsi su pagrindiniu lietuvių kalbos plotu. Tada lietuviškai kalbėjo beveik visos to krašto parapijos į pietus nuo Dauguvos tarp Daũgpilio, Breslaujõs ir Indrìcos. Piečiau nuo jos buvusi Varnavičių parapija iki tol taip pat buvo lietuviška.

Septyni didesni buvusios Kraslavos parapijos lietuviški kaimai Augustinìškiai, Lòčekiai, Misiũnai, Mùlkiai, Navìkai, Saksònai, Uodegẽnai šaltiniuose paminėti 1784 metais. Nuo XIX a. pabaigos istoriniuose darbuose minima, kad šie kaimai tada kalbėjo lietuviškai. 1925 metais apylinkėje lietuviškai dar kalbėjo 12 kaimų apie 300 žmonių[2]. Svarbiausios šnektos pateikėjos – Genovefa Baliulytė-Misiūnienė (1891–1984), jos duktė Helena (Gelia) Misiūnaitė (g. 1922 m.), Regina Savickienė (1889–1978).

Uodegėnų šnektos fonetika panašiausia į Cìskodo ir Adùtiškio šnektą, kuriose žadininkuojama ir balsį *ė* iš dalies gali atitikti *ie*. Pagal dzūkavimą šnekta tarp jų yra tarpinė. Priebalsių (*š*, *ž*, *d*, *t*, *m* ir kitų) kietinimu, taip pat žodžių galūnėmis (*bagá·tu·s* ~ bagótūs „turtingi“ ir pan.), leksika Uodegẽnų šnekta kiek panašesnė

į Cìskodo šnektą, o naujesniu nekirčiuotų balsių *e* vertimu *i* atsiskiria bene nuo visų gretimų lietuvių šnektų.

Indrìcos šnekta – vienintelė XIX a. pabaigos Kraslavos rajono lietuvių atsikėlėlių šnekta, iki šiol išlikusi Latgaloje ir apskritai į šiaurės rytus nuo Lietuvos. Į penkis Indrìcos apylinkės kaimus lietuviai atsikėlė 1893–1906 m. iš Daugėlìškio–Rimšẽs apylinkių. Teoriškai šnekta galėtų būti kiek archaiškesnė už likusiųjų savo gimtinėje kalbą, nes daugelis prieš šimtmetį ir vėliau gimė naujojoje vietoje, išlaikydami tėvų kalbą. Iš kitos pusės, šnektoje yra daugiau naujovių, atsiradusių dėl kalbų kontaktų. Tai primena savotišką sociolingvistinį eksperimentą.

Maždaug 20 km į vakarus nuo Indricos yra Uodegėnų šnekta. Abiejų vilniškių šnektų ypatybės yra gana artimos: žadininkuojama ir panašiai.

IŽVALTO APYLINKĖS (UODEGĖNŲ) ŠNEKTA

a. Balsių kokybė. Ižvalto–Kraslavos apylinkių (Uodegėnų) šnektoje yra 6 balsių fonemos (*iˑ i uˑ u aˑ a*) ir 5 trumpieji variantai (*ы ę ε ɔ e*). Šnektos balsiai išsidėsto taip (pusjuodžiu šriftu išskiriamos fonemos):

iˑ	*ыˑ*	***uˑ***	***i***	*ы*	***u***
(*ie*		*ыε*)	*ę*	*ε*	*ɔ* (*uo*)
		aˑ		*e*	***a***

Yra trys ilgųjų ir trumpųjų fonemų poros: *iˑ* : *i* (plg. *lĩˑs* : *lìs*), *uˑ* : *u* (*pũˑs* : *pùs*) ir *aˑ* : *a* (*láˑbas* „lobas“ : *làbas* „labas“). Žemutinio pakilimo balsiai *aˑ*, *a* nuo aukštutinio pakilimo balsių *iˑ*, *i*, *uˑ*, *u* skiriasi tuo, kad pirmųjų yra tik viena pora ir jie būna tik skirtingų žodžių šaknyse.

Garsus *ie*, *ыε*, *uo* laikome ne balsių fonemomis, o dviejų balsių junginiais (dvibalsiais). Ilgieji ir trumpieji *ie* variantai (*niẽka* „niẽko“, *baltíesnie* „baltėsnė“, *dièdas*, *isviès* „išsvies“, *seniėi* „seniaĩ“, *vìerkˈa* „verkia“) žodžių minimaliųjų porų nesudaro. Dvibalsiai *ie*, kilę iš *ie*, *eˑ*, *ęˑ*, fonetiškai tarpusavyje nesiskiria. Garsai *ыˑ*, *ы*, *ыε*, *ε* yra *iˑ*, *i*, *ie*, *a(e)* variantai po kietųjų priebalsių, plg.: *žыdi* „žydi“, *šùˑtыs* „šìtas“, *žыẽdas* „žiedas“, *kalbыεt* „kalbėti“, *nivεrksu* „neverksiu“ (ir *víergdama* „verkdama“), *Gèlˈa* „Gelià < Helena“, *Juzèpka*, *Savèras*, *Tèklˈa*, *ža.lыẽ* „žolė“.

Garso *ε* padėtis šnektos fonetinėje sistemoje yra išskirtinė. Jis yra ne vieno, o dviejų savarankiškų garsų (*a* ir *ыε*) ir net keturių jų variantų (*a*, *e*, *ыε*, *ie*) pozicinis ir sociolingvistinis atitikmuo, pavyzdžiui: *nigàlˈu* / *nigèlˈu* „negaliu“, *šakà* / *šakè* „šaka“, *raĩkie* / *rεĩkie* ~ *reĩkė* „reikėjo“ (čia *a* gali būti tariamas ir su balsio *ε* atspalviu), *pènsija* „peñsija“, *síetu* „sėtų“ – *sès* „sẽs“, *apыεdie* „apẽdė“ – *apès* „apẽs“. Vietiniai Kraslavos rajono gyventojai, kalbėdami rusų, baltarusių, lenkų, latgalių, lietuvių šnektomis, slavizmuose taria tą patį garsą *ε*.

Veiksmažodžių būsimojo laiko galiniame skiemenyje po kietųjų priebalsių ir balsių taip pat yra tariamas kirčiuotas trumpasis *ε*: *galès* „galėsi, galės“, *kalbès* „kalbės“, *miˑlès* „mylės“, *naˑrès* „norės“, *sès* „sės“, *suès* „suės“. Po minkštųjų priebalsių pasitaiko ir trumpasis *ė*: *atvęs* „atvės“, *pridęs* „pridės“. Pagal neutraliąją poziciją – absoliutinę žodžio pradžią ir garso kokybę po balsių (plg.: *(su)ыεda* „(su)ėda“, *(su)ès* „su(ės)“ pagrindiniais segmentais prisieitų laikyti *ыε*, *ε*, o *ie*, *e* būtų poziciniai variantai.

Ilgųjų balsių bei jų variantų yra keturi (*i·*, *ы·*, *u·*, *a·*), o trumpųjų balsių – net aštuoni (*i*, *ы*, *u*, *ę*, *ε*, *ɔ*, *e*, *a*). Šie balsiai yra išsidėstę gana nesimetriškai. Uodegėnų šnektoje nėra ilgųjų vidutinio pakilimo balsių *ė·*, *o·* ir žemutinio pakilimo balsio *e·*, kuris „pereina“ į *ie*/*ie* ir trumpąjį *a*. Trumpasis *e* ne tik prieš kietuosius, bet ir prieš minkštuosius priebalsius dažnai (bet ne visada) platinamas į *'ȧ* (*æ*), dėl to teoriškai jį būtų galima laikyti balsio *a* variantu, plg.: *n'ạ̇ša* „neša“, *lung'àlis* „langẽlis“, *trupin'àlei* „trupinėliai“. Trumpasis balsis *ɔ* tariamas negausiuose svetimžodžiuose: *stɔ̀gas* „kupeta“, *Ivanɔ̀vas* ir panašiai.

Uodegėnų šnektos garsas *ie* atitinka lietuvių bendrinės kalbos garsus *ie*, *ė*, *e* (*líepa* „liepa“, *žàmie* „žẽmė“, *geriésnis* „geresnis“), o dvibalsis *uo* – bendrinės kalbos garsą *uo*, taip pat *o·*. Uodegėnų šnektos garsas *uo* greičiausiai perimtas iš latgalių tarmės. Dvibalsinami iš lietuvių bendrinės kalbos naujai išgirsti žodžiai, pvz.: *žmúona* „žmona“, *brúolanas* „brólėnas“, *pàmuotie* „pãmotė“.

Šnektos balsiai *a*, *e*, kuriuos bendrinėje kalboje atitinka *a·*, *a*, *e·*, *e*, tiek kirčiuoti, tiek nekirčiuoti yra tik trumpi, pavyzdžiui: *àki·s* „akys“, *àtaina* „ateĩna“, *àvinas*, *gàlas*, *nigàli*, *kàtinas*, *pàdivie*, *pràša·m*, *ràgis*, *sàka·*, *išàjis*, *nidàrыs*, *nuvàrie*, *pavàsaris*, *d'àšaras* „dešràs“, *k'àli*, *k'àpiem*, *kèvelыεm* ~ *kevelėmis*, *mèdzis*, *aug'àna* ~ *augẽna* „augina“. Kirčiuoti trumpieji *a*, *e* dažniausiai būna pirmajame ir antrajame žodžio skiemenyje. Trečiajame žodžio skiemenyje šie balsiai dažniau būna priesagoje *-elis*, *-ė* (balsis *e* joje visada trumpas), plg.: *lapèlei* „lapẽliai“, *debesèlei* „debesėliai“, *garbinèl'a* „garbinėlio“, *su·nèl'a* „sūnelio“, *kaunieràlis* „kalnierėlis“, *miškèlis* „miškelis“, *rugèlis* „rugelis“, *balsàlis* „balselis“.

Trumpi arba pusilgiai balsiai *a*, *e* yra tvirtapradžių dvigarsių pirmajame komponente: *dàrbas*, *kàrvie*, *kárštas*, *gàlvas*, *kàlnas*, *vàlgis*. Ilgasis *a·* tariamas vietoj bendrinės kalbos balsio *o·*: *g'altá·nas* „geltó·nas“, *nibijá·k* „nebijó·k“, *bã·ba·s* „bobos“.

Nekirčiuotame skiemenyje balsis *e* dažnai verčiamas garsu *i*: *daũgil* „daugel“, *devi·n'àlika* / *divi·n'àlika* „devyniolika“, *dišim̓*. „dešimt“, *ìškipie* „iškepė“, *nùdigie* „nudegė“, *pařdivie* ~ *pařdevė* „pardavė“, *sen'aũ* / *sin'aũ* „seniau“, *smaginaĩ* „smegenys“, *tinái* „tenai“, *úndin'a·* „vandenio“, *(v)uodigà* „uodegà“, *(V)uodigíenai* „Uodegẽnai“ (bet *ketvirtè* „ketvirta“, *mergaĩt*ie ir t. t.). Dėl slavų kalbų įtakos nekirčiuotas priešdėlis *ne-* senesniųjų žmonių kalboje dažnai buvo tariamas *nie-*, jaunesniųjų *ni-*: *nieduõk* / *niduõk* „neduok“, *niemá·ku* / *nimá·ku* „nemóku“, *nesùpruntu* / *nisùpruntu* „nesuprantù“, *nidaũg* „nedaug“, *nita·lì* „netoli“, *nigàl'* „negali“.

Uodegėnų šnektoje uždaro skiemens balsis *e* dvibalsinamas būdvardžių aukštesniajame laipsnyje (*mažíεsnies* „mažèsnės, mažesnẽs“, *saníesnis* „senesnis“), rečiau – ir kai kuriais kitais atvejais – *tíen* „ten“, *pavíerst* „paversti“, *gieriesnì* „geresni“, *niežьna* / *nižьna* „nežino“, *ríezыknies* ~ Rėzeknės, *viežьmas* „vežimas“.

Nekirčiuotas balsis *e* gali būti ir išlaikomas. Kiek dažniau taip būna prieš užpakalinės eilės balsius (*g'altánas* „geltonas“, *išv'alьíεji* „išvelėji“, *nùperka*, *m'argεĩte* „mergaĩtė“, *sumelúoti*, *s'ú·st'alыεjam* „siũstelėjam“) ir rečiau – prieš priešakinės eilės ar supriešakėjusius balsius: *dì.d'alis* „didelis“, *nùp'arki*, *sù.dedi*.

Bendrinės kalbos balsius *i·*, *i* šnektoje po kietųjų priebalsių atitinka *ы·*, *ы*: *rы́·ta* „ryto“, *skrьsu* „skrisiu“. Panašiai tariamas ir atviros galūnės *e* ir bet koks *e*: *p'àlы* „pelè“ (bet *p'alàs* „pelès“), *dì.d'alы·* „didelę“, *púolы·s* „púoles“. Minėtose

pozicijose *e* ir *ę* pirmiau turėjo būti išversti į *i* (*i,*), o vėliau, sukietėjus *l* – į *ы* (*ы·*). Dvigarsio *en* pirmasis komponentas susiaurėjo dar prieš *l* sukietėjimą, plg.: *lintà* „lenta“, bet *g'alužы́nis* „geležinis“. Prieš priebalsių sukietinimą vietoj *ė* jau buvo *ie*, dėl to *ie* (< *ie*, *ė*) išvirto į *ыε*: *šыẽnu* „šieną“, *lыẽkie* „lėkė“, *sáulыε* „saulė“ (veiksmažodžių trumpame galiniame skiemenyje vietoj *ė* tariama ir *ε*, plg. *prisèsk* „prisėsk“). Dvibalsiai smarkiai nutęsiami ir dėlto atrodo, jog dažnai jie turi šalutinį kirtį.

Kitur skirtingai nuo atviros galūnės ir dvigarsio *en* vietoje *e* yra *a* (*ei* > *ai*): *làdas*, *láides* „leidžiasi“, *vaĩlai*, *raceĩ* „retai“, *kraĩvas*, *sànas* „senas“, *maišàlis* „maišelis“, *šaimì·na* „šeimyna“. Užpakalinės eilės balsiai *u·*, *u*, *a·*, *a* po sukietėjusių priebalsių nebebūna supriešakėję, plg.: *žu·rı́et* „žiūrėti“, *bū·su* „būsiu“, *gra·v'ùs* „griovius“, *àpara* „aparia“, *k'àtura·s* „keturios“, *ragì* ~ regì „matai“.

Trumpasis balsis *a* išlaikomas žodžių kamiene, vardažodžių v i e n a s k a i t o s v a r d i n i n k o, kilmininko galūnėje (*pı́eva*, *baltá·ja* ~ baltoja „baltoji“, *à.na* „anà, jì“, *vienà*, *visà*, *pinktà* „penkta“, *àžara* „ežero“), kitose vardažodžių, veiksmažodžių galūnėse (*mešaĩ* „mes“, *rúnkai* „rañkai“, *kalĩba*, *miegáuna* „miega“). Balsis *a* šnektoje gali būti redukuojamas. Kirčiuotas jis ištariamas su garso *ε* atspalviu, kartais dideliu (*išartè* „išartà“, *ma·mè* „mamà “, *salè* „salà (kaimas)“), o nekirčiuotas – su garsų *ε*, *ы* priemaiša ar vien kaip šie garsai: *daržaᵉṅ.* „į daržą“, *galaṅ.* / *galəṅ.*, *ašai* / *εšεĩ* „aš“, *tı́evas* / *tı́evыs* „tėvas“, *atšlαi.mu.*, *reĩ.k'a* / *raĩ.k'a* / *rεĩ.k'a*, *aĩ.na* / *εĩ.nы*, *vaikaĩ.* / *vεikεĩ.*, *báltыs* „baltas“, *búl'bыs* ~ bùlbas „bulves“, *à.nas* ~ ãnas „jis“, *groũzməs* ~ griaũzmas „griaustinis“, *jáunəs*, *mαišùkən*, *pı́lnəs*, *išáugə*, *pavérdə* „paverda“, *gəṅ.* „ganà“, *dù.kərt* „du kartus“.

Geriausiai balsio *a* kokybė išlaikoma, kai jis yra ilgas ir kirčiuotas (išskyrus galinį skiemenį), pvz.: *nubı́ega·* „nubėgo“, *sudú·ma·ji* „sugalvoji“, *àna.s* ~ ãnos „jos“, *gi·v'àna* „gyvena“, *gàla·* „galo“, *màžu·s* „maži“, *atàjie* ~ atejė „atėjo“, *sàka·* / *sàka* „sako“, *ka.kĩ·* „kokie“.

Visiškame žodžio gale trumpąjį balsį *a* tam tikrose formose atitinka *u* (tiek kirčiuotas, tiek nekirčiuotas): vns. įn. *su ruñku* „ranka“, *dı́enu* „dienà“, *sàlu* „salà“, prieveiksmiai *tadù* „tada“, *kadù* „kada“, *niekadù* „niekada“ ir kt. Po minkštųjų priebalsių vietoj balsio *a* gali būti *i* (ir *i̯.*, *i̯·*): *káji* „kója“, *kèli* „kelia“, *kū·ci* „kūčią“, *su dù.kteri* ~ dùkteria „dukterimi“, *júokis* „juõkiasi“, *kraũčis*, *riẽcis*, *svècis*, *vı́ejis* (bet *v'ařk'a* ir t. t.). Tų pačių garsų nevienodi atitikmenys rodo šnektos evoliuciją.

Šnektoje bendrinės kalbos *ą* šaknyje ir galūnėje dėsningai atitinka *u·*, o *e* – *i·* (*ы·*): *nù.šu·la* „nušąla“ (bet *nušà.lы·s* „nušalęs“), *raskú·st* „atkąsti, prakąsti“, *trū·ša·s* „trąšos, mėšlas“, *ú·žuolas* „ąžuolas“, *bā·bu·* „bobą, žmoną“, *tvártu·* „tvarta“, *úntru·* „antrą“, *kı́·sk* „kęsk“, *švı́·st* „švęsti“, *atã·ji·s* „atėjęs“, *izdz'ũ·vi·s* „išdžiūvęs“, *manĩ·s* „manęs“, *savĩ·s* „savęs“, *dasibeigis* „pasibaigęs“, *palì.kis* „palikęs“, *suplı́·ši* „suplyšę“, *gerı́esni·* „geresnę“, *giedã·ji* „giedoję“, *aškı́·ti* „oškyta“, *púolы·s* „puolęs“, *dìd'alы·* „didelę“.

Kirčiuoti ir nekirčiuoti, tvirtapradžiai ir tvirtagaliai mišrieji dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* šnektoje paprastai verčiami *um*, *un*, *im*, *in*, pvz.: *túnkas* „tánkus“, *sutruñdie* „sutrámdė“, *tuñsas* „tamsùs“, *uñtru·* „añtra“, *dunksc'ũ·* ~ dañsgčių „stogų“, *dunc'ùs* „dantis“, *kumpañ* „kampañ“, *prì.prunta* „pripraňta“, *u(n) naktiẽs* „ant nak-

tiẽs“, *gi·vínkit* „gyvénkit“, *tiñ* „teñ“ (ir *tĩ·*, *tì*), *ínstimpta·s* ~ ĩstemptos „ĩtemptos“, *sù.timsta* „sutémsta“.

Šnektoje sveiki išlieka antrinės kilmės dvigarsiai *am*, *an*. Kirčiuoti bei nekirčiuoti jie lieka a) vardažodžių ir įvardžių vienaskaitos naudininke, vardažodžių daugiskaitos naudininke (moteriškosios giminės – ir įnagininke): *gerám*, *jám*, *mán*, *tám*, *visám*/*vì.sui*, *platíeja·m* ~ platíejams „platiesiems“, *ruñka·m* „rankoms, rankomis“, *stalám* „stalams“; b) vyriškosios giminės vienaskaitos iliatyve: *kumpañ* „kampan“, *peĩl'an* „peilin“, *ri·tañ*, *tvártan*. Nekirčiuoti *am*, *an* išlieka esamojo laiko daugiskaitos pirmajame asmenyje: *kalb̃am*, *šũ·lam* „šãlam“, *v'arp̃'am* „veřpiam“, *mè.tam* „mẽtam“, *mí·l'am* „mýlim“ (t. y. antrinės kilmės dvigarsyje *am*).

Tvirtagalių dvibalsių *ai*, *ei* ir ypač *au* pirmasis komponentas gali būti siaurinamas: *mɑiša·* „maišo“, *ka·pū·stɑi* „kopūstai“, *gražɛi* „gražiai“, *mažoũ* „mažiau“, *susirgoũ* „susirgau“, *išvíetåu* „išvėtau“. Ciskodo, Uodegėnų šnektose žodžio galo dvibalsis *ai* dažnai keičiamas *-ei*. Taip yra įvardžiuotinių būdvardžių formų vyriškosios giminės (su formantu *-asai* „asis“) vienaskaitos vardininke, būdo prieveiksmiuose ir kitur, plg.: *mà.žasei* „mažasis“, *naũjasei* „naujasis“, *bla·geĩ* „blogai“, *lietù.viškei* „lietuviškai“, *làtviškei* „latviškai“, *stàtasei* ~ statasai „statusis“.

Šnektoje retkarčiais ištariamas balsis *ę*, pvz. *dàdędi* „pridedi“, *ę̀.žukas* „ežiukas“. Uždaroje galūnėje balsis *e* gali išlikti nepaplatintas: *pinkès* „penkias“, gař̃dzei „gardžiai“, *pjautuvèleis* „pjautuveliais“, *smàgei* „smagiai“.

Daugiaskiemenių žodžių segmentas *-ájau(i)*, *-ajaũ* po minkštojo priebalsio neretai sutraukiamas į *-au(i)*, *-aũ*. Vienu skiemeniu gali būti sutrumpinamas būtojo kartinio laiko veiksmažodžių pirmojo ir antrojo asmens galas (plg. *nunešʼá·jau*/ *nunešʼá.u* „nunešiojau“, *nunešʼá·jai* / *nunešʼá.i* „nunešiojai“), paliekant tik paskutinį balsį – svarbiausią šio asmens požymį, atskiriantį jį nuo antrojo asmens (dar plg. Apso šnektos veiksmažodžių trečiąjį asmenį *dáu* „dãvė“, *atvažʼáu* „atvažiavo“). Atitraukiant kirtį, gali būti numetami esamojo laiko veiksmažodžių trumpieji balsiai *i*, *u*, plg.: *nigalʼù* / *nigàlʼu* / *nigàlʼ* „negaliu“, *niegàlʼ* „negãli“. Be galinio balsio tariama ir bendratis, esamasis, būtasis kartinis laikas, tariamoji nuosaka, pvz.: *giedát* „giedoti“, *giẽdam* „giedame“, *giẽdat* „giedate“, *giedájam* „giedojome“, *giedájat* „giedojote“, *ninaĩt* „nenueitu“. Balsiai *a*, *i*, *u* numetami ir formose *gàn* „gana“, *niẻr* „nėra“, *pjáun* „pjauna“, *bú·t* „būtų“. Veiksmažodžių bendratyje ir kitose formose numetus garsus *i*, *ei*, galinis priebalsis dažnai lieka minkštas, plg.: *aĩtʼ*, *bú·tʼ*, *kiřstʼ*, *kláustʼ*, *láistʼ*, *mált'*, *mierùitʼ*, *pasikélʼtʼ*, *pjáutʼ*, *rɓ̃nktʼ*, *sakí·tʼ*, *tí.mptʼ*; *atgàlʼ*, *gàlʼ*, kã·lʼ (< kolei), *màn'*, *nitãlʼ*, *víelʼ* „vėl“ (bet *gulɛ́·t* „gulėti“, *peníet* „penėti“, *vaivá·t* „vaivoti“).

Tam tikrų šnektos žodžių dviejų priebalsių junginyje prieš sonantą įterpti balsiai *a*, *i*: *dʼàšara* „dešra“, *žàgarie* „žagrė“, *sàpanas* „sapnas“, *drìginie* „drignė“. Anaptiksės liekanų pasitaiko buvusiame sėlių, žiemgalių kalbų plote.

b. Balsių kiekybė. Nekirčiuotų balsių kiekybė šnektoje nėra relevantinis požymis.

Mūsų oscilografinis tyrimas rodo, jog šnektos nekirčiuoti ilgieji balsiai, palyginti su kirčiuotais, sutrumpėja. Iš klausos jie suvokiami kaip ilgųjų, pusilgių ir trumpųjų balsių variantai. Retkarčiais nekirčiuoti trumpieji balsiai suvokiami kaip pailgėję iki pusilgių. Greičiausiai taip pasitaiko dėl intonacijos. Svarbi šnektos

ypatybė – kirčiuotų balsių *e*, *a* trumpumas, plg. *dèvie* „davė“, *žàmie* „žemė“. Trumpinamas ir tvirtapradžių dvigarsių pirmasis komponentas: *vàlga·* „valgo“, *vièrk'a* „verkia“.

Labiausiai trumpėja aukštutinio pakilimo balsiai (ypač *i·*), mažiau – žemutinio pakilimo balsiai. Pavyzdžiui, žodyje *bitī·ti* „bitytę“ nekirčiuotas balsis *i* už kirčiuotą yra trumpesnis net 108 ms, arba 1,60 karto (kirčiuoto *i* trukmė – 289 ms, pokirtinio – 181 ms). Žodžių *sú·nu·* ir *su·nùs* nekirčiuotas balsis trumpesnis už kirčiuotą pirmajame skiemenyje 95 ms, arba 1,56 karto, o antrajame skiemenyje – 62 ms, arba 1,19 karto, žodyje *vagá·ja* „vagója“ – 71 ms, arba 1,27 karto.

Kuo skiemuo yra toliau nuo žodžio pradžios, tuo ilgesnis jame esantis balsis. Palyginti su pirmuoju žodžio skiemeniu, antrajame skiemenyje balsis *u·* ilgesnis 1,19 karto (*su·nùs* – *sú·nu·*), o trečiajame skiemenyje balsis *a* ilgesnis 1,80 karto (*vagája* „vagoja“). Greičiausiai dėl tos tendencijos pirmajame žodžio skiemenyje ilgojo kirčiuoto balsio *a·* trukmė yra 291 ms (*ná·sis*), 310 ms (*ká·šыε*), o antrajame skiemenyje – 331 ms (*vagá·ja*). Panašaus atviro skiemens pokirtinis trumpasis *a* antrajame skiemenyje yra 143 ms (*rú·ksta*), o trečiajame – 182 ms (*vagá·ja*).

Pirmajame žodžio skiemenyje žemutinio pakilimo balsiai kiekybiškai redukuoti labiau negu aukštutinio pakilimo balsiai, tai yra kuo balsio absoliutinė trukmė didesnė (pvz., *á·* – 334 ms, *í·* – 247 ms), tuo daugiau jis galėjo būti ir redukuotas. Pirmojo asmens trumpasis *a* 3,37–3,28 karto trumpesnis už kirčiuotą antrojo skiemens ilgąjį balsį ir 2,66 karto – už pokirtinį trečiojo skiemens *a* (*vagája*). Balsis *i* buvo trumpesnis atitinkamai 2,95 ir 1,85 karto.

Pagrindinių porų 28 garsų opozicijos rodo, kad prieš ilgesnį garsą yra ilgesni 20 garsų (72%). Tarp jų yra devynios balsių opozicijos (išimtį sudaro 3-jų opozicijos, arba 25%) ir 11 priebalsių opozicijų. Balsiai ir priebalsiai dažniausiai būna ilgesni prieš ilgesnį garsą (p r i e š i r p o i l g e s n i o k i r č i u o t o s k i e m e n s b a l s i o). Šnektos ilguosius aukštutinio pakilimo balsius *i·*, *u·* fonetiškai būtų galima laikyti i l g a i s i a i s, o žemutinio pakilimo balsį *a* – pu s i l g i u. Minimaliojoje poroje *ná·si·s* – *ná·sis* ilgasis balsis *i·* (182 ms) buvo 2,09 karto ilgesnis už trumpąjį *i* (87 ms).

Poroje *vagá·ja·* „vagojo“ – *vagá·ja* „vagoja“ pokirtinio ilgojo balsio trukmė tik 1,46 karto viršijo trumpąjį balsį. Kaip ir balsio *i*, ilgojo *a* trukmė labai įvairuoja ir kartais būna mažesnė net už atitinkamo trumpojo balsio trukmę. Bet kad dažniausiai ilgasis *a* yra 1,43 karto ilgesnis už trumpąjį, rodo ir anksčiau minėtų žodžių pokirtinių balsių santykis su kirčiuotais.

Dviskiemenių ir triskiemenių žodžių ilgasis pokirtinis *i* sutampa: žodyje *ná·si·s* *i* yra 182 ms, *bitī·ti·* – 181 ms. Dviskiemenių žodžių balsis *a*. trumpąjį *a* viršija mažiausiai pustrečio karto: uždaroje galūnėje (*-as*) *a* trukmė svyruoja nuo 93 iki 159 ms, atviroje galūnėje (*-a*) – nuo 143 iki 165 ms (*rú·ksta* – *rū·ksta*), atviros galūnės *a* prilygsta 343–426 ms (*sú·da* – *sū·da*). Ši ypatybė aiškiai rodo, jog fonologiškai ne tik aukštesnio, bet ir žemutinio pakilimo nekirčiuotus balsius visose pozicijose tikslinga laikyti i l g a i s i a i s ir t r u m p a i s i a i s. Nekirčiuoti pusilgiai ar trumpieji balsiai gali būti ilgųjų variantai.

Kirčiuoti trumpieji balsiai šnektoje galėjo būti smarkiai ilginami ir net pranokti nekirčiuotus ilguosius balsius. Žodyje *padàra·* kirčiuotas *à* (218 ms) trigubai

ilgesnis už prieškirtinį *a* (70 ms) ir beveik prilygsta pokirtiniam *a* (228 ms, ilgesnis už jį tik 1,04 karto). Kirčiuotas trumpasis *u* (*su·nùs – sú·nu.*) 1,13 karto buvo ilgesnis už pokirtinį ilgąjį *u·* ir net 1,35 karto už prieškirtinį *u·*.

c. Priebalsiai. Vilniškių (kaip ir pietų aukštaičių) tarmės konsonantizmo svarbiausios ypatybės yra dzūkavimas bei priebalsių kietinimas.

Uodegėnų šnektoje prieš *i* tipo vokalizmą garsai *c'*, *dž'* verčiami *c'*, *dz'* (*àpac'ai* „apačioje“, *vadz'á·ji* „vedžioji“), o vietoj *t'*, *d'* pasitaiko *c'*, *dz'*. Šia ypatybe šnekta skiriasi nuo Cìskodo bei Rimšẽs, Dū́kšto, Palū́šės, Ignalìnos ir kitų vilniškių šnektų. Uodegėnų šnektos priebalsiai *t'*, *d'* prieš *i*, *ie*, *ȧ·* verčiami *c'*, *dz'* žymiai dažniau negu Daugpilio pietinėse apylinkėse, bet kiek rečiau negu Apso šnektoje.

Uodegėnų šnektos priebalsiai *t'*, *d'* virto afrikatomis *c'*, *dz'*:

a) prieš trumpąjį balsį *i*, plg.: *dzìdziji* „didįjį“, *m'àdzis/m'àdis* „medis“, *žãdzis* „žodis“, bet *dirvã·nu*, *gardì*, *insiedinaũ* „įsodinau“, *šьrdìs*; *avíecinies* „avietinės“, *pacì* / *patì*, *šalĩcis* „šaltis“, *žmagùcis* „žmogutis“, *apatìnu*, *kártis*, *tìk*, *válgi·t*;

b) prieš ilgąjį (ar patrumpėjusį) *i·* (– *y*, *ỵ*): *gaidzĩ·s* „gaidys“, *gáusci·t* „gaustyti“, bet *aižmigdí·c*, *nematí·k*; *duñci* „dantį“, *púnci* „pantį“, *žãdzi* „žodį“, bet *šьírdi* „širdį“, *pirti* „pirti“.

Prieš dvibalsį *ie* priebalsiai *t*, *d* dažniausiai išlieka: *diẽvas*, *dienà*, *diedíenie*, *didíesnie*, *klé·ties*, *tiesá·ja* „tiesioji“, *tiẽj*, *naktiẽs* (bet *dzidzíeji* „didieji“, *cíes'aja·* „tiesiojo“). Priebalsių junginiai *tv*, *dv* nevirsta *cv*, *dzv*: *dvi·lìkie* „dvylike“ (valanda), *k'atvírtas* „ketvirtas“.

Šnektos tekstuose prieš balsį *i* pasikeičia apie 78% priebalsių *t'* ir apie 56% *d'*, prieš *æ·* – 75% *t'* ir 43% *d'*, prieš *ie* – 14 ir 29%. Taigi palyginti su *d*, dviejose pirmosiose pozicijose (prieš *i* ir *æ̃·*) *t'* pakinta 1,4 ir 1,7 karto dažniau ir tik prieš *ie* – dukart rečiau. Visose trijose minėtose pozicijose verčiama apie 67% *t'* ir 50% *d'*.

Kirčiuotuose skiemenyse priebalsiai *t'*, *d'* tampa *c'*, *dz'* rečiau (51% žodžių: 63% su *t'* ir 68% su *d'*) negu pokirtiniuose skiemenyse (72% žodžių: 75% su *t'* ir 68% su *d'*). Ne visada sistemingai dzūkuoja net tas pats pateikėjas. Prieš supriešakėjusius balsius *ȧ*, *ù* būna ne afrikatos *c'*, *dž'*, bet *c'*, *dz'*: *gardzeĩ* „gardžiai“, *gardzeũ* „gardžiau“, *gařdz'a·s* „gardžios“, *sviedz'a* „sviedžia“, *vadz'ãja* ~ vadžiojo „vežiojo“, *c'anái* „čionai“, *svèc'a·* „svečio“, *kařc'a·s* „karčios“, *pàc'a·s* „pačios“, *šma·c'ùkais* ~ šmočiukais, *gaid'zùkas* „gaidžiukas“, *dunc'ũ·* „dančių“, *svec'ũ·* „svečių“.

Dėl paradigmos poveikio vietoj *č*, *dž* dažniausiai tariami minkštieji *t'*, *d'* penkiais atvejais: *ē*, *ia*, *ī* kamienų daugiskaitos kilmininke, pvz.: *bit'u·* „bičių“, *karví·t'u·* „karvyčių“, *paukšt'ũ·* „paukščių“, *nakt'ũ·* „nakčių“, *šьrd'ũ·* „širdžių“ (bet *bulbí·č'u* „bulvyčių“); *i* kamieno vienaskaitos naudininke, pvz.: *nãktei* „nakčiai“, *pirtei* „pirčiai“, *šьírdei* „širdžiai“; *(i)ia* kamieno daugiskaitos vardininke, plg. *briedeĩ* „briedžiai“ ir t. t.; esamojo laiko veiksmažodžių trečiajame bei vienaskaitos pirmajame asmenyje, pvz.: *put'ù* ~ pučiu „kvėpuoju“, *gird'ù* „girdžiu“, *išláid'u* „išleidžiu“, *úod'a* „uodžia“, *žьí·d'a* ~ *žýdžia* „žydi“; būtojo kartinio laiko vienaskaitos pirmojo asmens galūnėje, pvz.: *áud'au* „audžiau“, *máud'aus* „maudžiaus“, *ved'aũ* „vedžiau“, *skait'aũ* „skaičiau“, *mat'oũ* „mačiau“.

Šnektoje gali sukietėti beveik visi priebalsiai (išskyrus *j*). Pagal kietinimo dažnumą ir pozicijas išsiskiria trys priebalsių grupės:

r, *s*, *š*, *ž*, dažnai kietinami prieš visus priešakinės eilės (*i·*, *i*, *ie*, *e*) ar supriešakėjusius (*ù·*, *ù*, *à·*, *à)* balsius, plg.: *darы·si* „darysi“, *k'aturы* „keturi“, *ragíeja·* „regėjo“, *k'aturũ·* „keturių“, *nidàrыɛ* „nedarė“, *prыɛkin* „priekin“, *raikíeja* „reikėjo“, *inskrыda* „įskrido“, *k'àtura·s* „keturios“, *nig'ársu* „negersiu“, *gràža·s* „gražios“, *sasariẽs* ~ seserẽs „sesers“, *šàša.s* „šešios“, *šыẽnas* „šienas“, *rùšыɛja·* ~ rušijo, *šыrdìs* „širdis“, *šùtыs* „šitas“, *dañžыni·* „daržinę“, *niežùna* „nežino“, *žàmies* „žemės“, *žы·di* „žydi“, *žыɛdaĩ* „žiedai“, *žыbakí·ties* ~ žibakytės „žibutės“, *žùla.s* „žilos“, *mažåũ* „mažiaũ“, *àmžu* „amžių“, *daržàlis* „darželis“, *miežàl'u·* „mieželių“, *prыžú·r'a* „prižiūri“, *važàva·* „važiavo“, *važúot* „važiuoti“ (daugiausia kietinami priebalsiai *r*, *š*, *ž* prieš *i*, *e*, *ù*);

l, lietuviškos kilmės šnektos žodžiuose kietas prieš *e*, *ė*: *láidz'a* „leidžia“, *gulét* „gulėti“, *klét*ies „klėties“, *galыɛja* „galėjo“, *p'àlыɛ* „pelė“ ir t. t., bet *Kalíeda·s* „Kalėdos“, *g'àgielies* ~ gėgėlės.

c, *č*, *d*, *dž*, *p*, *t*, *v*, *z*, taip pat *b*, *g*, *k*, *m*, *n*, retkarčiais kietinti prieš *i*, *e*, *a*, *ù*: *kurcà* „kurčia“ (bet *c'a* „čia“, *Kòsc'a*, *ù·lic'as*), *čẽï·scыnkas*, *pèčыn*, *àču* „ačiū“, *pečùkas*, *grыnča·j* ~ *griñčioj* „gryčioj“, *píetniča* „pėtnyčia“, *dùšlis* „dišlius“, *sãdža·s* „sodžios“, *apыɛdie* „apėdė“, *apès* „apės“, *pènsija.s*, *stыklaĩ*, *stыprà* „stipri“, *daiktàlis*, *tàšla·s* „tešlos“, *nivèrksu* „neverksiu“ (bet *viergdamà*), *Savèras* „Ksaveras“, *Juzèpka* „Juzepà“; *glыẽbui* „glėbiui“, *kalbыɛt* „kalbėti“, *pagùrdai* „pagirdai“, *Gèl'a* „Gelià < Helenà“, *kíelau* „kėliau“, *vùkus* „vikius“, *mùsliju*, *miẽnɛsis* „mėnesis“.

Priebalsiai yra kieti, o balsiai – pastebimiau dar nepakitę: *pasižìna*, *ràgíejau*. Neretai išlikdavo ir minkštieji priebalsiai *c'*, *c'*, *r'*, *s'*: *tracì*, *pàc'u·s* „patys“, *dunc'ùs* ~ *dančius* „dantis“, *mìnkščinkas*, *čiẽsu*, *túočies*, *bažní·č'aj*, *dùkteri·s*, *durím*, *pridíeja* „pradėjo“, *rìtini* „dviratį“, *gríeba·t* „grėbti“, *nùmirie*, *rekí·tis'* „riekytes“, *riẽkie* / *rыẽkie* „riekė, rėkė“, *susimaĩša*, *pàkasie*, *trĩ·s*, *trìs*, *s'àšasd'ašыm* „šešiasdešimt“, *siedíekit* „sėdėkit“, *s'anà*, *s'ašù* „šeši“ (*s* dažniausiai kietinamas tik prieš *ù*). Visa tai rodo, jog priebalsių (išskyrus *l*) kietinimas yra nelabai senas reiškinys, besiformavęs dėl slavų kalbų įtakos. Priebalsiai *r*, *s*, *š*, *z*, *ž* galėjo būti kieti ir samplaikose prieš minkštąjį priebalsį, plg.: *mirtie*, *marškin'àlei* „marškinėliai“, *geriesn'ũ·*, *pjaustie*, *šn'ú·raĩ*, *trì.zd'ašыmt* „trisdešimt“. Kaip ir kitose aukštaičių šnektose, priebalsis *l* prieš kietąjį priebalsį dėl analogijos (*nenupù.l'tu*) arba prieš nukritusį balsį *i* (*pakél'k*, *píl'k*) liko minkštas.

Daugiausia dėl latgalių kalbos įtakos priebalsis *s* kai kur keistas *š*: *(a)elĩkšnis* „alksnis“, *mèš* „mes“, *mi·šlĩ·s* „mįslė“, *mùšmirie* „musmirė“, *pákriešlis* „pakrėslis“, *paškuĩ* / *paskuĩ*, *pùšdien'úi* „pusdieniui“, *pušlĩs* „pūslė“, *pùšnakt'u·* / *pùsnakt'u·* „pusnakčių“, *pùšnie* „pusnis“, *(su)škàldi·ti* „(su)skaldyti“, *(su)škélt* „suskelti“, *suškiñda·* ~ suskendo „paskendo“, *škiedí·nas* „skiedrynas“, *škiẽtas* „skietas“, *škínt* „skinti“, *škĩ·st* „skęsti“, *ški·stùmas* „skystumas“, *šlinkstĩ·s* „slenkstis“, *tu·kštuncis* „tūkstantis“. Vietoj priebalsio *š* tariamas ir priebalsis *s*: *krùsa* „kruša“, *lakstìnguolыɛ*, *nùmirsta* „numiršta“, *šarmùksnis* „šermukšnis“, *šáukstas* „šaukštas“, *sèškas* „šeškas“, *sɛšù*, *sèša·s* „šeši, šešios“, *sviesoũ* „šviesiau“, *sviẽsu·s* „šviesūs“, *pasìsvietė*, *svíežas*, *-a* „šviešus, *-i*“, *vèst* „vežti“. Su vietine latgalių šnekta dalies žodžių priebalsiai *š*, *s* sutampa (*mùšmirie*, *pušli·s*, *škiẽtas*; *lakstinguolыɛ*, *nùmirsta*, *sèškas*, *vèst* ir t. t.), o kitų – nesutampa: *mèš*, *pùšnaktis*, *škĩ·st*, *šlinkstĩ·s*; *sviesou*, *šarmùksnis*. Žymiai rečiau painiojami priebalsiai *ž* ir *z*, plg.: *mèkšt* ~ megžti „megzti“ (*mègža*), *zũ·sis* „žąsìs“.

Šnektoje kartais ištariami dvigubi (pailginti) priebalsiai: *ìnneša*, *pañna·s*, *àppili* „apipili“, *issíeja* „išsėja“, *ìssukei* „išsukai“, *rassviẽdi* „išsviedi“, *iššukúot*.

Prieš balsius *i*, *ę*, *a* retkarčiais pridedamas priebalsis *j* (*i̯i·ra* / *i̯i·ra* „yra“, *i̯ižbàlini*, *ʲęžg'a.* „ežio“, *jàš* „aš“), prieš dvigarsį *uo* – *v* (*vúoga* „uoga“, *Vúodigíenai* „Uodegėnai“).

d. Kirtis, priegaidės. Uodegėnų šnektos žodžių kirčiavimas dažniausiai sutampa su bendrine lietuvių kalba. Kirčiavimo skirtumai dažniausiai atsiranda dėl to, jog kirtis šnektoje gali būti atitraukiamas ir nukeliamas.

Kirtis iš galūnės atitrauktas tam tikrose vardažodžio morfemose, išlyginant paradigmą ir nebesilaikant antrojo skiemens nuo žodžio galo taisyklės. Dažniausiai taip būta daugiskaitos galininke (*abrū·sus*, *ka·pū·stus*, *kařtus*, *lìtrus*, *m'àtus*, *pakla·tùvis* „paklotuvės“, *pařšus*, *pù.pas*, *šakù.tes*, *žãdz'us*, *apatì.n'us*, *kraujìnes*), vienaskaitos įnagininke (*su gálvu* „galva“, *sva·gū·nu*, *mašъnu* „mašina“, *peil'ù.ku*, *šaukstèl'u*); dar plg. *aūsis* „ausìs“, *smàgei* „smagiai“, *lì.p'ai* „lipiaĩ“. Kirčio atitraukimo pereinamoji stadija yra antrinis kirtis prieš pagrindinį kirtį (*gařdì*, *gĩ·v'àna*, *miėsí·tie*, *piřštàlei*, *víergdamà*, *pàstávi*) ar jau vietoje pagrindinio: *Ámutèlis* (upelio vardas), *úodiga* „uodegà“.

Uodegėnų šnektoje kirtis atitraukiamas į kai kuriuos vedinių (daugiausia veiksmažodžių) priešdėlius: *àteina* „ateina“, *àtriek'a*, *àtrunda*, *ìšeina*, *ìštirpsta*, *nègird'u* „negirdžiu“, *nègird'a* „negirdi“, *n'àtinka*, *sùtinku*, *sùklumpam*, *pàkurcis* (bet *einu*, *gird'ù*). Dėl kirčio atitraukimo galėjo nukristi ir balsis *i* priešdėliuose *apì-*, *atì-* ir pan.: *àppili*, *àtdivie*. Kai tokių morfemų žodžio pradžioje yra ne viena (tokia gali būti ir sangrąžos dalelytė *si-*), priešingai vietinei latgalių šnektai (plg. *napateik* „nepatinka“), kirtis atitraukiamas ne į pirmąjį, o į antrąjį skiemenį, t. y. palieka morfemoje arčiau šaknies, plg.: *pàtinka* „patiñka“ – *nipàtinka*, *ìšeina* – *neìšeina*, *sùpruntu* – *nisùpruntù*, bet *sùtinku* – *susìtinku*, *sùtinka* – *susìtinka*.

Žodžio kirtis dažniau atitrauktas iš trumpos galūnės ir iš tvirtagalių šaknies dvigarsių į priešdėlius *àt-*, *ìš-*, *nè-*, *pad-*, *sù-*. Kirtis paprastai neatitrauktas iš tvirtapradės šaknies ir trumpųjų balsių *a*, *i*: *išáuga·*, *nidúoda*, *nigirdíeta*, *nubíega·*, *nukáša* „nùkošia“, *nupjávus*, *pakárie* ~ pakore „pakabino“, *pakíeta·s* ~ pakietos „kietokos“ (išimtys – *pàtievis* „patėvis“, *pàsta·rūs* „póstoriai“), *palì.ka·*, *niežъna·*.

Nemaža antrosios ir trečiosios kirčiuotės vardažodžių šnektoje kirčiuoti ketvirtąja kirčiuote: *lapaĩ*, *lapaĩs*, *medz'ų̃*, *spal'ų̃*; *darbùs*, *jaunùs*, *katinùs*, *lakatùs*, *marškin'ùs*, *p'alanùs*. Galūnėje kirčiuoti ir kai kurie pirmosios kirčiuotės daiktavardžiai, veiksmažodžiai, plg.: *rykštès*, *numiraĩ* „nùmirei“. Kai kurių formų kirčio atitraukimas ir nukėlimas šnektoje yra nesenas – yra žodžių, kirčiuotų dvejopai: vns. vard. *vištà* ir *vìšta*, dgs. gal. *kálnin'us* „káilinius“ ir *kalnin'ùs*.

Šalutinio kirčio požymiai šnektoje neryškūs. Poroje *su·nùs* „sūnùs“ – *sú·nu·* „sū́nu“ ilgiausias prieškirtinis balsis (280 ms) prilygsta ilgiausiam pokirtiniam balsiui. Lyginant žodžius *bití·tie*, *bití·ti* ir *vagá·ja·*, pokirtinis *ie* buvo 97 ms (1,54 karto) ilgesnis už *i* ir 12 ms (1,05 karto) – už *a*.

Žodžiuose *nùn'ašu* „nunešu“ – *nun'àššu* „nunešiu“ dvigubas *šš* (350 ms) 1,25 karto buvo ilgesnis už *š* (280). Iš klausos šis priebalsis aiškiai suvokiamas kaip dvigubas, nors trumpesnis už pusilgį.

Žodžių porų, besiskiriančių priegaidėmis, kirčiuotų balsių ir viso žodžio (be priebalsių *s*, *k*, *p*, *t*) trukmės skirtumai oscilogramose buvo tokie: 1) *sú·da·* „sú-

do“ – *sū·da·* „sū̃do“ (teismo) 37 ms ir 68 ms, 2) *rú·ksta* „rū̃gsta“ – *rū·ksta* „rū̃ksta“ 24 ir 306 ms, 3) *ká·šыε* „kóšė“ – *kã·šыε* „kõšė“ 11 ir 57 ms, 4) *tiévas* „tėvas“ – *diẽvas* „dievas“ 27 ir 56 ms, 5) *pláukas* – *laũkas* 28 ir 29 ms. Žodžių trukmės skirtumas už kirčiuotų balsių trukmės skirtumą buvo didesnis atitinkamai 1,84, 12,75, 5,18, 2,07 ir 1,03 karto. Skiriamasis priegaidžių požymis galėjo būti ne balsio trukmė, bet v i s o ž o d ž i o t r u k m ė. Ją lėmė kirčiuotų balsių su skirtingomis priegaidėmis trukmė. Prozodinis požymis kaip tik gali užimti garsų atkarpą, ilgesnę už vieną fonemą. Balsiai ir žodžiai, turintys tvirtagalę priegaidę, apskritai yra kiek ilgesni už tvirtapradžius.

Priegaidžių skirtumai net žodžio atkarpoje nėra dideli ir pastovūs, todėl suprantama, kodėl iš klausos ir savistabos šnektos priegaidės menkokai skiriamos. Sprendžiant apie cirkumfleksinio balsio *ã·* trukmę žodyje *kã·šыε* (321 ms), 4 žodžiuose akūtinio balsio *á·* trukmė viršijo *ã·* (*lá·jam*, *vagá·ja*, *ká·jam*, *vagá·ja*) trukmę atitinkamai 360, 338, 333 ir 331 ms ir 4 žodžiuose (*geltá·nas*, *ná·si·s*, *ná·sis*, *ká·šыε*) nebuvo didesnė (260, 288, 291, 310 ms). Dėl to akūtiniai balsiai *á* mūsų ir kituose tekstuose tankiai transkribuojami kaip cirkumfleksiniai.

Neblogai skirtos poros *sú·da* – *sū·da* ir *sú·dai* – *sū·dai* „indai“: *ú·* bendra trukmė – 289 ms; *ū·* – 312 ms (n = 14 ir 17). Žodyje *daužaũ* „daužiau“ galinis dvigarsis (360 ms) buvo net 60 ms trumpesnis už tokį pat garsą žodyje *daužaũ* „daužaũ“ (420 ms).

Žodžio *tíevas* „tėvas“ matavimai rodo, kad sudvibalsinto *ė* trukmė nesiskiria nuo senojo *ie*. Iš penkių porų „tvirtapradiškesni“ už cirkumfleksinius buvo tik žodžiai *sú·da* ir *tíevas*. Taigi ir šis požymis nėra ryškus priegaidžių skiriamasis požymis.

INDRICOS LIETUVIŲ ŠNEKTA

Lyginsime Indricos gyventojų, atsikėlusių iš Rimšės apylinkių Magūnų kaimo (3 km į pietus nuo Rimšės), kalbą su likusiųjų tame pačiame kaime šnekta.

Indricos šnektoje išlaikoma senojo balsio *ā* kokybė kirčiuotame ir tuo labiau nekirčiuotame skiemenyje: *gaspadã·r'a* ~ gaspadõrio, *tã·li* „tolì“, *ka.kiė* / *kakiė* „kokie“, *ràda*. „rado“. Rimšės tekste „Lietuvių kalbos tarmių“ chrestomatijoje[3] ši ypatybė atspindėta dvejopai: *bɔ́·ba*, *põ·nas*, *žmõ·gui* ir *dabá·ja*. Toks nebūdingas tarimas galėtų būti atneštinis, labai naujas ar netiksliai atspindėtas: arba iššifruota netiksliai (miestelyje senasis *a* visur žymėtas jau su *o* atspalviu, taigi kai kur jo galėjo pasirodyti „daugiau“), arba pateikėja labai taikėsi prie užrašinėtojo. Šiaip Rimšės šnekta nesiskyrė maždaug už 6 km į šiaurę, rytus ir dar daugiau į pietus (iki Daugėlìškio). Šiame plote visai nepažintas bendrinės kalbos *o*: visur vietoj jo tartas *a·*,, pvz., *tá·ks* „toks“, kai kada su labai neaiškiu *o* atspalviu. Trijų kaimų žalininkų salelė (Gérkonys, Kálviškiai, Stašiónys) buvo įsiterpusi tik už kelių kilometrų nuo Rimšės į šiaurės vakarus.

Indricos šnektoje kirčiuoti kamieno balsiai *a*, *e* tariami ilgi ar trumpi (neretai dvejopo ilgumo balsį gali tarti ir tas pats žmogus net tame pačiame žodyje): *atvaž'ã·va*, *did'ã·snis*, *dvã·ras*, *krã·slava.s*, *krã·šta*, *nã·mas*, *pasdã·re* ir t. t.; *acirà-*

da.m, *dàve.*, *mà.žas*, *miestèlis*, *mès* „mẽs“, *netàmenu*, *mè.tai*, *s'aptin'àlika*, *sà.va.*, *sènas*, *stàti.s*, *suprà.ta.*, *vè.d'a.s*, *vi·rè.sni.s*; *ã·nas* / *ànies* / *àni·s* / *ànis*, *gi·v'ãnam* / *gi·vènam*, *mã·na* / *màna* „mano“, *m'ã·tu* / *mètu* „metu“, *žẽ·mes* / *žèm'as* „žemės“. Dažniausiai netrumpėja senieji *a·*, *e·* (> *ia*, *ie*), kuriuos bendrinėje kalboje atitinka *o*, *e*: *žmã·ne.s* „žmones“, *tá·vas* / *tʲá·vas* / *tíevas* „tevas“, *išg'ã·ris* „išgėręs“, *niẽra* „nėrà“, *pakalb'ã·davau*, *ìšvežie* „išvežė“, *nariẽnie* „Narienė“. Išlieka bendraties galūnė *ie*: *bárties* „bartis“, *kalbétie* „kalbėti“, *pérneštie*, *pirktie*, *plaũktie*, *žegnã·ties*, dar plg. *pã·ties* „patys“.

Kirčiuoti balsiai *i*, *u* dažniausiai pailgėja iki pusilgių (*dalì.ja*, *bù.va.* „buvo“), nors gali išlikti, rodos, ir beveik trumpi, plg. *indrìca.j* „Indricoje“.

Nekirčiuoti ilgieji balsiai dažniausiai tariami pusilgiai, bet gali išlikti ir ilgi arba sutrumpėti iki trumpųjų, pvz.: *atidúodava.*, *bal'ù.li.s* „Baliulis“, *nupirka.*, *pastãte.*; *indrìca·j* / *indrìca.j* „Indricoje“, *gi·v'àna* „gyveno“, *ka.kiė* / *kakiė*, *krì.kštasū·ni.s* „krikštasūnis“ ir pan. Šios formos užrašytos iš seniausio Indricos gyventojo Liudo Valinsko (1887–1981). Taigi kirčiuotų balsių trumpumas–pusilgumas ir nekirčiuotų balsių ilgumas–pusilgumas–trumpumas Indricos šnektoje (kaip ir kitose vilniškių šnektose) nebeturėjo fonologinės reikšmės: tie balsiai buvo suvokiami kaip variantai.

„Lietuvių kalbos tarmėse“ ir Rimšės nekirčiuoti balsiai žymimi tik ilgi: *atã·ja·*, *bù.va·*, *ẽ·ja·*, *gi·vì*, *kí.lpa·san* „į kilpas“, *kí.lpu·*, *kì.ški·*, *rã·da·*, *rã·ša·*, *sã·ka·*, *skaĩ.ta·* ir t. t. Veiksmažodžių būtojo laiko trečiojo asmens pokirtinis *ę·* (< *e·*) šiame tekste yra jau siauras: *atã·nɛšę·*, *iñkišę·* ~ įkišė, *pã·šaukę·*, *sã·kę·*, *spí·rɛ·* ir t. t. Taigi ši ypatybė sietųsi su užrašytu kirčiuotu *o*. Indricoje šių naujovių nepastebėta, plg. *pastã·te.* „pastatė“, *tã·kis* „toks“.

Nekirčiuoti *ie*, *uo* Indricos senųjų šnektoje neretai išlaikyti: *ã·nies* „jie“, *lietù.vis*, *lietù.v'u*, *uod'ag'ã·nai* „Uodegėnai“ ir pan. Galūnės pokirtinis *a·* kartais redukuotas į *u*, plg. *kã·žnus* ~ kožnas (sl.) „kiekvienas“. Yra sąlyginio kirčio atitraukimo ir šalutinio kirčio požymių, plg.: *devĩ·ni*, *aštuõni*.

Indrìcos ir Magū́nų šnektose bendrinės kalbos *c'*, *dž'* dėsningai verčiami *c'*, *dz'*: *c'à* „čia“, *pã·c'ai* „pačiai“, *šá.l'c'ai* „šalčiai“, *dz'ũ·sta* „džiūsta“.

Indricos ateivių kalboje priebalsiai *t'*, *d'* prieš *i* tipo balsius dažniausiai išlikdavo, bet kartais versti ir *c'*, *dz'*, pvz.: *tíe*, *pà.ti.s* „patys“, *unkstì* „anksti“, *didelì*, *dvìdešimt*, *dví·lika*, *ánciniške.* / *ántiniške.* „Antiniškė“ (pv.), *kú.rciške.* / *kú.rtiške.* „Kurtiškė“ (pv.), *pas'kélci* „pasikelti“, *šá.lcis* „šaltis“, *šìci* „šitie“, *išlí·sc* / *išlí·st* „išlisti“. Taigi pagal antrąją ypatybę turėjo būti dzūkuojama ir apie Magūnus: Indricoje išliko reta senovinė ypatybė, šiaurryčiuose dar rečiau vartojama apie Daugpilį, Ciskodą.

Apie Indricą gimusieji praeitame amžiuje priebalsius kietino mažiau negu gimusieji šio amžiaus pradžioje (Béndoriai, Spálviškiai ir kiti kaimai) ir ypač dabartiniai magūniškiai. Tai liudija Kraslavos rajone (Latgaloje) nebe iki galo sistemingai išlaikyta ir kita senoviška priebalsių ypatybė – kietumo–minkštumo opozicija.

Apie Indricą nedėsningai kietinti priebalsiai *r ž s š*, ypač retai – ir *č p b t d*: *graũzmas* „perkūnas“, *g'ã·ra* „geria“, *ragì* „matai“, *rы́·ta·* „ryto“, *n'apažы́·sta* „nepažįsta“, *nežынã·tas* „nevedęs“, *sɛ́·di* „sėdi“, *sanèsn'ais*, *sыrgaũ*, *sapti·nì*, *sasùti.*,

sasarès, *šàndi* „šiañdien“, *mašыnà*, *gù.dε* „gudė“, *gulb̃εs* „gulbės“, *paupẽ·* „paupė“, *sùs'rыnka* „susìrenka“ / *susirìnka** „susiriñko“, *trĩ·s* „trys“ / *trьs* „tris“, *dařžini* / *dařžыni* „daržinę“, *važ'àvi.s* / *važàvi.s* „važiavęs“, *bažnì·č'aj* / *bažní·čaj*, *žì.na.t* „žinote“, *važ'úot* „važiuoti“, *šeimí·na.s* „šeimynos“, *š'uñdi* „šiandien“, *bí.ndar'uos*, *gaspadã·ris*, *reĩk'a*.

Taigi Indricos apylinkėje priebalsiai (išskyrus seniai sukietintą *l*) to paties atstovo kalboje ir kietinti, ir dar nekietinti (ypač vyresnio amžiaus žmonių).

Indricos ir Rimšės (Magūnų) šnėktos smarkiai skiriasi priebalsių kietinimu. Be priebalsio *l,* Indricoje nedėsningai kietinamas *ž*, pavyzdžiui: *atvažàvi.s* „atvažiavęs“, *n'ažыnaũ* „nežinau“, bet *žì.na.t* „žinote“, *dařžines* „daržinės“, *važ'úot*, *šeimí·na.s*, *š'uñdi* „šiandien“, *bí.ndar'uos*, *gaspadã·ris*, *reĩk'a*, *trĩ·s*, *bažní·c'aj* „bažnyčioje“. Magūnų kaimo ir apskritai Rimšės šnektoje dabar kietinami ir priebalsiai *r m n s d t c z v* prieš *e·*, *e*, *e·*, *i·* (< *ę*): *turé·ja*. „turėjo“, *sù.zbarε* „susibarė“, *ažudã·rė* „uždarė“, *pã·barε*. „pabarė“; *lì.ksmε* „liksime“, *pasì.jęmε* „pasiėmė“, *su·nẽ·li·* „sūnelį“, *atã·nεšę* „atnešė“, *minė·ja·* „minėjo“; *sė·da·* „sėdo“, *sė·ma* „semia“, *sanà* „sena“, *pù.sы.* „pusę“; *dẽ·da* „deda“, *pádada* „padeda“, *áudε* „audė“; *tẽ·ka* „teka“, *pã·kvietε·* „pakvietė“; *grù.cεs* „grucės“, *zènonas* „Zenonas“, *nuvẽ·* „nuėjo“ ir t. t.

Tai rodo, jog Rimšės apylinkės priebalsiai intensyviausiai kietėjo jau mūsų amžiaus pirmojoje pusėje. Trumpasis balsis *e* po sukietėjusių priebalsių pradžioje verstas *a* ir neretai skyrėsi nuo ilgojo *e·*, kurį visada atitiko *ε*, pvz.: *pàdada* / *pàdėda* „padeda“ – *dẽ·da* „deda“, *zirzàs* / *zirzès* „zirs“. Jaunesniosios kartos Magūnų kaime šis skirtumas suvienodintas, atrodo, tik paskutinįjį trisdešimtmetį.

Rimšės apylinkėse gyvos Ignalinos–Švenčionių krašto senos morfologinės formos. Vartojamos vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko priebalsinio kamieno formos *dukteràs* / *dukterès* „dukters“, *sasaràs* / *seserès* „sesers“ (vns. kilm.), *dùkteras* / *dùkterεs* „dukterys“, *sãsaras* / *sẽserεs* „seserys“ (dgs. vard.). Gyvas iliatyvas *tvartaṅ*, *tvartuõsna* ir t. t. (Indricos, Rimšės ir kitose šnektose daugiskaitos formantas *-na* gali būti ir numetamas, plg. *pérvirta. latv'uõs(-na)*.

Įvardžiuotinių būdvardžių priesagą *-asis* atitinka rytietiška *-asiai* (čia su minkštuoju *s'*): *báltas'ai*, *júodas'ai*, *márgas'ai*. Kelintiniai skaitvardžiai sudaromi su formantu *-likis*, *-ė*: *vienulì.ki.s*, *dvi.lì.ki.s*, *devi.n'a.lì.ki.s* ir t. t. Skaitvardžių, įvardžių formos vartojamos su partikula *-ei(na·s)*, pvz.: *dù*, *dùjei*, *dùjeina·s*, *tù*, *tùjei*, *tùjeina·s*, *mès*, *mèsei* / *mèsei*, *mèseina·s* / *mèseina·s* ir t. t. Įvardžiai turi ir rytiečių galinį *-m*, plg. *júom*, *šitúom*.

Kurių ne kurių būtojo kartinio laiko veiksmažodžių vienaskaitos formos būna pilnos ir sutrumpintos, plg.: vns. 1 a. *dė́jau* / *dė́·* „dėjau“, 2 a. *dė́·jai* / *dė́·i* „dėjai“, 3 a. *dė́·ja.* / *dė́·* „dėjo“. Tariamoji nuosaka vartojama ir su galiniu formantu *-be*, pvz.: vns. 1 a. *aĩc'a* / *aĩc'abe* „eičiau“, 2 a. *aĩtum* / *aĩtumbe*, 3 a. *aĩtu*.

---

* Čia pateikti daugelis pavyzdžių rodo, kad mišriuosiuose dvigarsiuose Indricos šnektoje pradėta neutralizuoti tvirtapradės bei tvirtagalės priegaidės opozicija, didesnėje dalyje žodžių tariant vien tvirtapradę priegaidę. Tai atsirado dėl XX šimtmetį aplink Indrìcą gausiai apsigyvenusių slavų (gudų, rusų) įtakos ir ankstesnės polonizacijos. Dvibalsių tvirtagalė priegaidė mažiau verčiama tvirtaprade.

/ *aĩtu.be*. Dvejopos ir liepiamosios nuosakos formos: *darí·k* / *dãrai*, *gulĩkis* / *guliẽs*, *miegõk* / *miegĩ·*, *susiñk* / *susiñ*, *vèšk* / *vèš*.

Šnektoje vartojami priešdėliai *atã-* „at“, *ažù-* „už“, *iñ-* „į“, slaviški *da-*, *ras(z)-*, pvz.: *atãnɛše*. „atnešė“, *ažùlɛke*. „užlėkė“, *ažùneše*. „užnešė“, *indú·re*. „įdūrė“, *ì.nlɛke*. „įlėkė“, *dàneše*. „įnešė“, *raskáldai* „suskaldyk“, *razmaĩše*. „išmaišė“. Žodžiai su priešdėliu *ras-* rodo veiksmo pabaiga.

Minėtinos ir priesagos *-ẽlė*, *-eliū́tė*, *-iẽnis*, *-ýnas*, *-ùlis*, *-uožẽlis*, *-ė*, slaviškos *-yčia*, *-uĩtie*: *dubakẽlɛ* „Dubakėlė“ (vyriškos pavardės forma su šia priesaga sudaroma iš pavardės su galūne *-a* ir turi menkinamąją reikšmę), *pusal'ú·tɛ* „puselė“, *ma.rkviẽnis* „morkų lapai“, *berní·nas* (didinamoji ir menkinamoji reikšmė), *žintù.li.s*, *merguožẽlɛ*, *dubakí·c'a* ~ Dubakyčia „Dubakytė“, *sva.tuĩtie* „piršti“.

Vaizdingas Magūnų kaimo žodynas: *atãpintɛ* ~ atapentė „kulnas“, *bra.l'ù.kas* „našlaitėlė (gėlės pavadinimas)“, *blãkutė* „blakė“, *dáiktas* „vieta“, *gailùs* „kartus“, *grùptas* „grumstas“, *kéltava* „gyvulys“, *klì.bintie* „judinti“, *lã·kštas* „laiškas“, *lɛ́idi.t* ~ laidyti „melžti“, *mĩ·kti* ~ mygti „spausti“, *pãsaitas* „kibiro vąšas“, *pustĩ·klɛ* „galąstuvas“, *raĩšas* „šlubas“, *savìeji* „giminės“, *trũ·ša.s* „mėšlas“, *vì.ralas* „sriuba“, dar plg. *pãšinas* „rakštis“, *sinkùs* „smulkus“.

Daugelis priešdėlių, priesagų, žodžių daugiau ar mažiau būdingi visam šiaurės rytų regionui. Indricos šnektos daryba, žodynas yra jau ne toks įvairus.

Indricoje sakyta *graũzmas* „perkūnas“, *k'á.ltavinis*, *mã·rkva·s*, *meitelĩ·s*, *pàmušie* „pabeldė“, *rãguta·s* „rogutės“, *šanãkaulis* „šonkaulis“, *telič'ú·te*. „telyčiūtė“.

APIBENDRINIMAS

Kraslavos rajone yra senbuvių lietuvių Uodegėnų šnekta ir XIX a. atsikėlėlių Indricos šnekta.

Uodegėnų šnektoje yra 6 balsių fonemos: *i·*, *i*, *u·*, *u*, *a·*, *a*. Bendrinės kalbos *ė* šnektoje atitinka *ie*, *o* – *a·*, ilguosius *e·*, *a·* – trumpieji *e*, *a* (balsį *e* galima laikyti *a* variantu po minkštojo priebalsio). Kirčiuoti *e*, *a* būna tik trumpi: *v'àda* „veda“, *žàmie* „žẽmė“.

Ilgųjų balsių ir jų variantų yra 4 (*i·*, *ы·*, *u·*, *a·*), o trumpųjų balsių – net 8: *i*, *ы*, *u*, *ę*, *ɛ*, *ɔ*, *e*, *a*. Garsai *ы·*, *ы*, *ыɛ*, *ɛ* yra *i·*, *i*, *ie*, *a* (*e*) variantai po kietųjų priebalsių. Fonetiškai Uodegėnų šnektos aukštutinio pakilimo balsius *i·*, *u·* galima laikyti ilgaisiais, o žemutinio pakilimo balsį *a·* – pusilgiu. Kirčiuoti trumpieji balsiai gali būti smarkiai ilginami ir net pranokti nekirčiuotus ilguosius balsius.

Šnektoje dzūkuojama. Prieš *i* tipo vokalizmą priebalsiai *c'*, *dž'* dažniausiai verčiami *c'*, *dz'*, o daugiau kaip pusę (57%) priebalsių *d'* ir ypač *t'* atitinka *dz'*, *c'*.

Šnektoje gali būti sukietinti beveik visi priebalsiai (išskyrus *j*). Pagal kietinimo dažnumą ir pozicijas yra trys priebalsių grupės: a) *r*, *s*, *š*, *ž*, dažnai kietinami prieš visus priešakinės eilės ar supriešakėjusius balsius; b) *l*, senuose žodžiuose kietas prieš *e*, *ė*; c) *b*, *c*, *č*, *d*, *dž*, *g*, *k*, *m*, *n*, *p*, *t*, *v*, retkarčiais kietinami prieš *i*, *e*, *ȧ*, *u̇*.

Šnektoje ne visada laikomasi antrojo skiemens nuo žodžio galo taisyklės. Kirtis dažnai atitraukiamas iš tvirtagalių šaknies dvigarsių (ir balsio *e*) į priešdėlius *àt-*, *ìš-*, *nè-*, *sù-*. Priegaidžių skirtumai pagal kiekybę nėra dideli ir pastovūs. Jie

labiau pasireiškia viso žodžio atkarpoje, iki 13 kartų viršydami kirčiuotų balsių trukmės skirtumus.

Indricos XIX a. pabaigos atsikėlėlių šnektoje, kaip ir Uodegėnuose, išlaikomi senieji balsiai *a·*, *e·*, bet rečiau dvibalsinamas balsis *ė*, priebalsiai *t'*, *d'* rečiau verčiami *c'*, *dz'* prieš *i* tipo balsius, rečiau kietinami priebalsiai *b*, *c*, *č*, *d*, *dž*, *g*, *k*, *m*, *n*, *p*, *t*, *v*.

Gauta
2000 12 20

Nuorodos

[1] K. Būga, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1961, t. 3, p. 99–100.

[2] K. Garšva, R. Jackutė, E. Venskauskaitė, Uodegėnų šnektos fonetika, morfologija ir leksika dvikalbystės sąlygomis, *Lietuvių kalba ir bilingvizmas* (*LKK*, t. 27), Vilnius, 1988, p. 73–74.

[3] *Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija),* Vilnius, 1970, p. 336–337.

THE PHONETICS OF THE LITHUANIAN DIALECTS AROUND KRASLAVA

Kazimieras Garšva

S u m m a r y

So-called *dzūkavimas* (affrication of *d* and *t*) does not occur before *ė*, which was diphthongized into *ie* after the change of *ti, di* > *ci, dzi*, as well as in the infinitive: *indíeti* „įdėti“, *statýtie* „statyti“. *C* and *dz* used before the fronted vowels *a* and *u* instead of the affricates *č* and *dž,* e.g.: *dunc'aĩ* „dantys“, *pàc'us* „patys“.

In the Lithuanian subdialects of Letgalia almost all the consonants can become hard with the exception of *j*, which has no hard equivalent. Three groups of consonants can be distinguished according to the frequency of hardening:

1) r, s, š, ž are often hardened before all the vowels of the front row (*i·, i (ie), e·, e*) or the fronted vowels (*u·, u, a·, a*): *k'aturì* „keturi“, *šìenas* „šienas“;

2) l is hard before *e* and *ė: láidz'a* „leidžia“;

3) c, č, d, dž, p, t, v, z as well as *b, g, k, m, n* are occasionally hardened before *i*, *e* and *a* sometimes before *u* too: *Vìncantas, kurcà* „kurčia“, *àču* „ačiū“, *grìnčaj* „gryčioj“.